

عنوان:

هویت ملی در ادبیات مکتوب استان هرمزگان؛

از کهن ترین متون تا پایان دوره قاجاریه

استاد راهنما: دکتر فرامرز خجسته

استاد مشاور: دکتر مصطفی صدیقی

رساله کارشناسی ارشد

دانشجو: حسام‌الدین نقوی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

انجام این پژوهش بدون رهنمودهای خردمندانه‌ی استاد فرزانه‌ام آقای دکتر فرامرز خجسته و آموزه‌های عالمانه‌ی استادان همیشهم آقایان دکتر اسدالله نوروزی، دکتر جواد دهقانیان، دکتر مصطفی صدیقی، دکتر حشمت‌الله آذرمان و سرکار خانم دکتر فرانک جهانگرد امکان‌پذیر نبود؛ از این رو همین‌جا سپاس بی‌پایان خود را نثارشان می‌نمایم.

همچنین آقای دکتر محمدباقر وثوقی که این تحقیق از تالیفات ارزنده و پرشمار ایشان استفاده فراوانی گردیده و با مهربانی و گشاده‌رویی، امکان استفاده از کتابخانه‌ی تخصصی گروه تاریخ دانشگاه تهران و نسخه‌های خطی را فراهم نمودند صمیمانه تشکر و قدردانی می‌نمایم.

حسام‌الدین نقوی

بندرعباس

تابستان ۱۳۹۰

چکیده

در جهانی زیست می‌کنیم که در پی توسعه‌ی جبری مدرنیسم، گسترش ارتباطات و تکنولوژی، حضور جدی و قدرتمند دنیای مجازی، فراگیری و تأثیر ناگزیر فرهنگ جهانی، چالش‌های ژرفی فرا روی‌مان گشوده شده و می‌رود تا بحران‌های اجتماعی و هویتی دامنه‌داری را ایجاد کند؛ در چنین شرایطی است که گفت‌وگو و بازاندیشی در مفهوم «هویت» با نگاهی به گذشته و تأملی در حال که لزوماً روی کردی به آینده نیز خواهد داشت، بیش از هر زمان دیگر ضروری به نظر می‌رسد. بنا بر همین ضرورت است که این پژوهش به کندوکاو در ادبیات استان هرمزگان می‌پردازد تا از خلال آن روان جمعی و هویت اجتماعی زیست‌مندان آن را در طول سال‌های پیشین کشف نموده، بستر و زمینه‌های اجتماعی و تاریخی آن را نیز نشان دهد.

برآیند ناشی از این بررسی که تکنیک پژوهشی تحلیل محتوا را دست‌مایه و ابزار کار خود قرار داده، بیانگر این است که به دلیل تهاجم، چیرگی و هم‌حضوری اقوام و ملت‌های مختلف با فرهنگ‌ها و باورهای متفاوت در این منطقه، مفهوم ریشه‌داری از «خود» و «غیرخود» در اذهان آن‌ها ایجاد گردیده و نیز موید این نگره است که باشندگان در این منطقه، قبل از قرار گرفتن جامعه جهانی در گردونه‌ی مدنیت جدید، دارای صورت‌های مختلفی از هویت جمعی بوده‌اند که بالاترین سطح آن گونه‌ای از هویت ملی می‌باشد؛ اما قالب‌بندی این هویت‌ها، به صورت‌های دینی، مذهبی، قبیله‌ای، سرزمینی ... ظاهر شده و در هر دوره‌ای هر کدام، گفتمان زمانه‌ی خود را تعیین نموده و سپس تغییر یافته‌اند ولی هیچ‌کدام یک سره از بین نرفته و هیچ‌گاه نیز یگانه عنصر هویت‌ساز نبوده‌اند بلکه در سلسله مراتب هویتی جامعه جای‌گاه ویژه‌ای یافته و پشتیبان و جای‌گزین هویت‌های دیگر شده‌اند.

واژگان کلیدی: هرمزگان، هویت ملی، ادبیات، خلیج فارس.

Hormozgan University

Humanities Faculty

Qeshm International branch

National identity in the written Literatur of Hormozgan

Province From the Erliest text to the end of Qadjar perod

By:

Hesamaddin Naghavi

UNDER SUPERVISION OF:

Dr. Faramarz Khojasteh

Advistor:

Dr. mostafa sedighi

A thesis Submitted to the Graduate Studies office In Partical fulfillment of the
requirement for The degree of M.A. in Persian Language and Literature

September 2011

فهرست

عنوان

فصل اول

مقدمه

۲	شناخت‌نامه‌ی پژوهش
۳	۲.۱. بیان مسئله
۴	۳.۱. اهداف
۵	۴.۱. پرسش‌ها
۵	۵.۱. قلمرو زمانی
۵	۶.۱. قلمرو مکانی
۵	۷.۱. پیشینه
۷	۸.۱. محدودیت‌ها
۷	۹.۱. فرضیه‌ها
۸	۱۰.۱. سامانه‌ی پژوهش
۸	۱۱.۱. روش‌شناسی

فصل دوم

جامعه‌شناسی هویت

۱۳	۱.۱. تعریف هویت
۱۳	۲.۲. مفهوم هویت
۱۴	۳.۲. هویت فردی
۱۴	۴.۲. هویت جمعی
۱۷	۵.۲. هویت ملی
۱۹	۶.۲. هویت ایرانی
۲۱	۷.۲. هویت جهانی

فصل سوم

هرمزگان: سرزمین، مردم

۲۴	۱.۳. پیش از تاریخ
۳۱	۲.۳. از سپیده‌دم تاریخ تا برآمدن اسلام
۳۶	۳.۳. پس از اسلام
۴۱	۴.۳. برآمدن پادشاهی هرموز
۴۹	۵.۳. هرمزگان در زمان اشغال پرتغالی‌ها

۵۰	۶.۳. از فتح هرموز توسط صفویه تا پایان قاجار
	فصل چهارم
	واکاوی عناصر هویتی در ادبیات هرمزگان
۵۴	۱.۴. معرفی متن‌های ادبی تا پایان قاجاریه
۵۶	ادبیات منثور
۵۹	۲.۴. ادبیات نانوخته (غیر مکتوب)
۵۹	الف. مؤلفه‌های هویتی در زبان‌زد، افسانه و گویش‌های مردم هرمزگان
۶۸	۳.۴. ادبیات منظوم
۶۸	۱.۳.۴. رزم‌نامه‌ها
۷۲	الف. تذکره‌ی شاه زندو
۷۶	ب. تحفه القلوب
۷۷	پ. شاه‌نامه‌ی توران شاه
۷۸	ت. جنگ‌نامه‌ی کشم
۷۹	یکم. زمینه
۸۰	دوم. هویت و غیریت
۸۲	سوم. سرزمین
۸۳	چهارم. دین
۸۵	پنجم. زبان
۸۷	ج. جنگ‌نامه‌ی دالان
۹۱	چ. حماسه‌های دینی
۹۳	۲.۳.۴. بزم نامه
۹۵	الف. سلیمی جرونی
۹۷	ب. مثنوی شیرین و فرهاد
۱۰۰	پ. در جست و جوی هویت ایرانی
۱۰۱	۳.۳.۴. رازنامه
۱۰۲	الف. محیا قتالی و شعر او
۱۰۸	ب. عناصر هویتی در دیوان محیا
۱۰۸	۴.۴. ادبیات منثور
۱۲۰	۱.۴.۴. منشآت (مکاتبات) پادشاهان و امیران هرموز
۱۳۰	۲.۴.۴. ادبیات دیوانی هرمزگان در عصر قاجار
۱۳۷	۳.۴.۴. ساختار شهری و نهادهای مدنی

۱۴۳	۴.۴.۴. مکتوبات هرمزگان قبل و بعد از مشروطیت
	۵.۴.۴. آگاهی ملی در اندیشه و آثار سدیدالسلطنه‌ی کبابی
۱۵۲	فصل پنجم
	نتیجه
۱۵۸	کتاب‌شناسی

نشانه‌های آوانگاری

- a = ا (از)، کفتر = kaftar (کبوتر)
 e = اِته - eta (داری)
 o = اُ (آن) أمزه - omza (زدم)
 â = آ آوه âva (آنوقت)
 u = او = چوک čuko (بچه‌ها)
 I: = ای = (جیکو) Ji: ku (تاب)
 ow = او = (شو)، šow (شب)
 ey = ای = کی، key
 ? ع، همزه، شعرن še?ron (شعرها)
 b = ب = بپ bap (پدر)
 p = پ = پیچ pečpeč (ریز ریز)
 t = ت = تهند tahound (می آمدی)
 s = ص - س - ث = سوز sowz (سبز)، صحب sohb (صبح)
 Ĵ = ج = جلبیل Ĵelbil (نوعی روسری زنانه)
 č = چ = چوکلک čukelak (بچه)
 h = ح - ه = حنیر hanir (حنا)
 x = خ = خرس xars (اشک)
 d = د - درد derd (پاره شد)
 z = ذ - ز - ض - ظ = گرزنگ garzeng (گهواره)
 r = ر = رشمَن rešmon (ریسمان)
 š = ش = شلال šelâl šelâl (ریش ریش)
 q = ق = قدر qadr (اندازه)
 γ = غ = گنوغ ganuy (دیوانه)
 f = ف = فخیر faxir (فقیر)
 k = ک = کندوره kandura (نوعی لباس زنانه)
 g = گ = گیربخ girix (گریه)
 l = ل = خلخال xalxâl (نوعی زینت زنانه)
 m = م = مُمغ momay (ماهی ساردین)
 n = ن = نُن non (نان)
 v = و = واز vâz (باز)
 y = ی = یار yar (یار)

فصل اول

مقدمه

پژوهش، عبارت است از بررسی و مطالعه‌ی کنترل شده نسبت به فرضیه‌ها درباره‌ی روابط احتمالی بین پدیده‌ها، چه طبیعی و چه اجتماعی، با دیدی انتقادی و با روشی علمی؛ هرچند که صرفاً تحقیق علمی، پاسخ‌گوی مسائل و پرسش‌های انسانی نیست.

تحقیق در ادبیات نیز، عبارت از مجموعه‌ی عملیاتی است که از طریق آن و با رعایت اصول و روش‌هایی، آثار و متون ادبی مورد سنجش قرار می‌گیرد و هدف آن کشف اصول کلی یا تفسیر مفاهیمی است که از آن برای تبیین، کنترل و پیش‌بینی روی‌دادهایی که در متون منعکس شده است، به کار برده می‌شود. این تحقیقات، بر دو نوع کاربردی و بنیادی‌اند؛ پژوهش‌های کاربردی، کشف علمی نیست. بلکه بررسی امکان کاربرد دانش در موضوعی خاص و روزمره است. از نمونه‌های آن کتاب‌های آموزشی و کمک آموزشی، تندخوانی، خوش‌نویسی و آموزش زبان و ... است. اما بررسی‌های بنیادی اگر چه می‌تواند کاربرد عملی هم داشته باشد، هدف اساسی آن کشف حقیقت، هم‌بستگی درونی متغیرهای پژوهش و افزایش دایره‌ی فهم بشر به صورت عام است (ستوده، ۱۳۸۶: ۳۵۴).

این بخش از پژوهش به طور کامل به شناسنامه‌ی تحقیق و تمهیدات و سامانه‌های آن اختصاص دارد؛ یعنی به بیان مسئله، فرضیه‌ها، هدف‌ها، پرسش‌ها، قلم رو زمانی، مکانی، موضوعی، پیشینه، محدودیت‌ها و روش انجام کار می‌پردازد. اما به دلیل این که «هویت» از مفاهیم جدید و موردعلاقه‌ی بسیاری از شاخه‌های علوم انسانی می‌باشد و از طرف دیگر سازه‌ای ذهنی و غیر قابل مشاهده است، روش شناسی آن نیز به تبع آن پیچیده بوده و به سادگی قابل اندازه‌گیری به نظر نمی‌آید. هویت‌شناسی، شامل هویت فردی، جمعی، قومی، ایرانی و ملی و جهانی و در فصل دوم این رساله به صورت مفصل توصیف خواهد گردید. اما روش شناسی آن موضوع جدید و قابل ملاحظه‌ای بوده و نیاز به تعریف و توضیح جداگانه ای دارد. به همین خاطر، قسمت بیشتری از این فصل را به خود اختصاص داده است.

۱.۱. شناخت‌نامه‌ی پژوهش:

هویت ملی در ادبیات مکتوب هرمزگان از قدیم‌ترین متون تا پایان قاجاریه، موضوع این پژوهش است که ترکیبی از چندین واژه کلیدی بوده و محدوده‌ی زمانی و مکانی بررسی را مشخص و تعیین می‌نماید و خود دارای یک متغیر مستقل (هویت)، چند متغیر وابسته (هرمزگان، مردم، سرزمین) و یک ثابت (ادبیات مکتوب) است.

استان هرمزگان که پهنه و بستر این پژوهش است، دارای استعدادها و قابلیت‌های گوناگون اقتصادی، حمل و نقل دریایی، تولید فرآورده‌های دریایی و محصولات کشاورزی- در فصلی از سال که در سایر استان‌ها به دلیل سرما، امکان کشت و زرع در آن نیست می‌باشد. - هم‌چنین زمینه‌های تفریحی و جهان‌گردی متنوعی دارد که به دلیل بی‌توجهی، دورافتادگی و نبود مطالعات بنیادی، در حاشیه قرار گرفته، توانایی‌ها و امکانات بالقوه‌ی آن به درستی شناخته نشده و به سبب کمبود زیرساخت‌ها و امکانات زیربنایی و غفلت از فرصت‌ها و تهدیدها، از ظرفیت‌های آن بهره‌وری نگردیده است.

این عوامل به اضافه‌ی دیگر علت‌ها، موجب ایجاد عدم امنیت شغلی گردیده و استقرار و ماندگاری جمعیت‌های ساکن را با مشکلاتی مواجه نموده است و سیر مهاجرت و انتقال سرمایه به کشورهای حاشیه‌ی خلیج فارس، که از قریب یکی دو قرن پیش و با افول بندرگاهی بندرلنگه و بندرعباس، آغاز شده بود، هم‌چنان ادامه دارد.

یکی از عوامل موثر در کاهش این معضلات و اقدامات لازم در جهت توسعه و پیش‌برد اهداف کلان ملی در منطقه، مطالعات بنیادی در تمامی زمینه‌های رشد و یکی از شرایط و نشانه‌ی موفقیت این برنامه‌ها، بالا بردن روحیه‌ی جمعی، تعلقات خاطر، میزان مشارکت و دل‌بستگی بومیان منطقه و ایجاد حس اعتماد و یگانگی با برنامه‌ریزان و کارگزاران حکومت‌ها می‌باشد. این احساس تعلق و هم‌بستگی، سازه‌ای درونی و غیرقابل مشاهده است و راه‌یابی به آن پیچیده و دور از دسترس بوده و تنها از طریق مطالعه و شناخت سرشت و روان آن قوم و خاطرات جمعی و ضمیر پنهان آن‌ها امکان‌پذیر است. این خاطرات جمعی نیز از طریق آثار دبیران، شاعران، نویسندگان و تاریخ‌نویسان و از درون فرهنگ مکتوب و غیرمکتوب که به نسل‌های بعد منتقل می‌گردد و روح و روان هر قوم و جمعیتی را با خود حمل می‌کند، قابل دریافت خواهد بود.

پژوهش پیش رو نیز با تکیه بر این باور و پذیرش این پیش زمینه، به سراغ ادبیات هرمزگان در مقطع زمانی موردنظر رفته و آن را در دوره‌های مورد بررسی کاویده و بر آن سر است که عناصر هویت ملی را کشف و نشان بدهد و در صورت ادامه‌ی آن، تا این تاریخ و بررسی ادبیات معاصر که موضوع بررسی جداگانه‌ای خواهد بود، به سرانجام قابل قبول و فرجام نهایی خود خواهد رسید. زیرا مفهوم هویت ملی به صورت خاص و شناخته شده، خودزاده‌ی عصر جدید بوده و پس از تشکیل دولت – ملت‌ها در مباحث نظری و علوم انسانی پدیدار گشته است.

۲.۱. بیان مسئله:

شناخت هویت‌های جمعی که سازه‌ای روانی و پیچیده دارد و برخی از آن‌ها سازنده و سرنوشت‌ساز و تعدادی از آن‌ها نیز، ویران‌کننده و مرگ باراند، از مسائل بسیار مهم و مطرح جهان مدرن است؛ نقطه‌ی ثقل و گرانی‌گاه هویت‌ها، برپایه‌ی «خود» و «غیر خود» استوار است؛ برای سازه‌ی اجتماعی باید عنصر «آگاهی» را نیز اضافه نمود که از عناصر لاینفک هویت‌ها می‌باشد؛ هویت مفهومی کلیدی در جامعه‌شناسی، روان‌شناسی اجتماعی، مردم‌شناسی و علوم سیاسی در دنیای معاصر بوده و شناسنامه‌ای است که «ما» را از «دیگران» متمایز می‌کند. ولی این مرزبندی‌ها که پدیدآورنده‌ی هویت‌های خاص مانند: هویت‌های دینی، قومی، سرزمینی، زبانی، فرهنگی، ملی، ایرانی و ... هستند، تا کجا می‌باید ادامه یافته، کی و کجا می‌باید به هم نزدیک شده، پیوند خورده و با هم کنار بیایند، موضوعی است که ذهن نظریه‌پردازان و فرهیختگان علوم انسانی را با خود درگیر نموده است.

این که برخی از هویت‌ها، انسان‌ها را قربانی خود می‌کنند؛ این که چه‌گونه اقوام و گروه‌ها، به دلیل بر خورداری از کیش، آئین، قومیت، تبار، ملت، زبان و ایدئولوژی‌های متفاوت، یک‌دیگر را به خواری و ذلت می‌کشانند؛ و این که چه می‌توان کرد تا جمعیت‌ها، از این بحران دیرپا، بیرون آمده و

حداقل بیش از این در باتلاق تعلق خاطر افراطی (تعصب) فرو نروند و موضوعاتی از این دست، مباحث جامعه‌شناسی هویت را به خود اختصاص داده است.

راه‌یابی به روان جمعی انسان‌های معاصر از طریق مشاهده، تجربه، آزمون با تکنیک‌های امروزی، چندان دشوار نیست؛ ولی برای دستیابی و رخنه در روحيات جمعی و تعلقات خاطر گروهی‌ای انسان‌های سنتی دیروز، چه باید کرد؟ لازمه‌ی این کار، مراجعه به سرنوشت تاریخی و سیاسی آنها و فرو رفتن در لابه‌لای متون ادبی، تاریخی، سفرنامه‌ها، فرهنگ شفاهی و آئین‌های آنها می‌باشد؛ از طریق این شناخت و سیر تحولات و تغییرات تاریخی آنها و انتقال آن میراث به این نسل و با ردیابی و راه‌یابی به ریشه‌های آن است که می‌توان، جای‌گاه خود و هم‌روزگاران را در دنیای پرشتاب کنونی، باز شناخت و با این شناخت است که می‌توانیم دریابیم در کجای زمین ایستاده‌ایم و در این جهان پرآشوب، چگونه می‌توانیم، نقش خود را ایفاء نموده، خویشکاری خود را به انجام رسانده و با چه هویتی، در عرصه جهانی حضور یابیم.

۳.۱. اهداف:

هدف از اجرای این تحقیق، بازنمایی، توصیف و تحلیل مؤلفه‌های اصلی هویتی در ادبیات هرمزگان، در محدوده‌ی زمانی موردنظر است که به نظر می‌رسد، مهم‌ترین آنها سرزمین، دین، زبان و فرهنگ باشد؛ برخی از این هویت‌ها، ایستا، عقب‌مانده، با الگوهای هویتی جهان مدرن ناساز است و ما را از قافله‌ی دنیای امروز باز می‌دارد؛ و برخی از آنها هم‌پویا و سازنده بوده و دورنمای توسعه و دگرگونی‌های مفیدی را نوید می‌دهد. از این‌رو، نمایش سازندگی و بازدارندگی هویت‌ها، کنش‌گران، کارگزاران و برنامه‌ریزان را در تمامی زمینه‌ها یاری نموده و می‌تواند در تمامی طرح‌های توسعه ملی، برنامه‌های کلان اقتصادی، اجتماعی و سایر پروژه‌های ملی و زیربنایی به کار آید. ولی علاوه بر هدف‌های کلان و نامحدودی که ناظر بر اجرای پژوهش است، اهداف دیگری نیز در پی آن، وجود دارد از جمله:

الف: آشنا نمودن دانش‌جویان و پژوهش‌گران با میراث فرهنگی مکتوب هرمزگان و کتاب‌شناسی آن و معرفی نسخه‌های خطی موجود در کتابخانه‌ها و مراکز دانش‌گاهی که تاکنون به صورت منسجم و مدون ارائه نگردیده است.

ب: ارائه‌ی بستر و زمینه و ایجاد انگیزه برای اجرای تحقیقات مشابه و همگون دیگر.

پ: ارائه دورنمایی از پیشینه‌ی ادبی استان هرمزگان، اعم از ادبیات محض و خاص ادبیات کاربردی و عام که تاکنون، مورد نقد و بررسی قرار نگرفته است و توصیف ارزش‌های ادبی، تاریخی و فرهنگی آنها.

ت: هدف نهایی و ویژه:

هدف کلی و نهایی پژوهش، همانا جست‌وجوی عناصر هویتی از درون تمامی ادبیات مکتوب هرمزگان از ابتدا تا اکنون است ولی چون قلمرو و محدوده‌ی زمانی پیش‌بینی شده، تا پایان قاجاریه

می‌باشد، امید است که بخش دوم و تکمیلی آن نیز، طی طرحی جداگانه به انجام برسد تا به فرجام و هدف نهایی خود نایل آید.

۴.۱. پرسش‌ها:

آیا مؤلفه‌های هویت جمعی و به شکل تخصصی‌تر، «هویت ملی» را که در زیر پوسته‌ی تاریخ و در مسیر زمان و مکان نهفته است، می‌توان در ادبیات ناشناخته و انگشت شمار هرمزگان کشف نمود؟ مفهوم هویت ملی در چه مقاطعی از دوره‌های تاریخی در خود آگاه بومیان منطقه شکل گرفته است؟ به گواهی ادبیات هرمزگان، مولفه‌های هویتی مانند هویت دینی، هویت جغرافیایی، هویت زبانی و فرهنگی چه نسبت و پیوندی با هویت ملی مردمان منطقه داشته است؟ آیا هویت ملی به شکل نوین آن در ادبیات هرمزگان انعکاس یافته است؟ اگر هویت ملی به مفهوم مدرن آن در ادبیات مکتوب هرمزگان بروز یافته است، در چه هنگامه‌ای بوده و تا کجا دوام آورده است؟ و موضوعاتی از این دست، پرسه‌های این پژوهش است.

۵.۱. قلم رو زمانی:

ویژگی اساسی این بررسی، گستردگی موضوع و پیچیده‌گی و پراکندگی متغیرهای وابسته، یعنی سرزمین، مردم و ادبیات استان هرمزگان است، که در ابتدا به دلیل محدود بودن کمیت آن، کاری ساده و غیرزمان‌بر و منظم به نظر می‌رسد، ولی با جست‌وجو در ادبیات شفاهی و حضور اسطوره‌ها، محدوده‌ی زمانی به لا زمان و لا مکان یعنی عصر حاکمیت اسطوره‌ها کشیده می‌شود و قدیمی‌ترین متن‌ها، را قریب هشتصد سال به عقب بر می‌گرداند یعنی کمی کمتر از عمر ادبیات مکتوب پارسی. به هر رو، قدیمی‌ترین اثری که از ادبیات مکتوب منطقه به دست آمده است، مربوط به قرن هفتم هجری می‌باشد. از این رو، محدوده‌ی زمانی پژوهش از همین قرن شروع و تا آغاز تجدد و پایان قاجاریه ادامه می‌یابد.

۶.۱. قلم رو مکانی:

گستره و پهنه‌ی این تحقیق، بر اساس تقسیم‌بندی کنونی استان هرمزگان و مکان‌های هم زیست آن می‌باشد. همان‌گونه که در نقشه‌ی جغرافیایی ترسیم شده است. و از پارسیان (گاویندی) در غرب شروع و تا حوالی جاسک در شرق، طول نوار ساحلی خلیج فارس و دریای عمان ادامه می‌یابد. و از شمال به شهرستان حاجی‌آباد و حومه‌های آن محدود می‌شود.

۷.۱. پیشینه:

مفهوم هویت ملی در ایران، در آستانه‌ی جنبش مشروطیت، مطرح گردید. و از آن پس، در گفتمان سیاسی و اجتماعی زمانه و در مطبوعات ماند: حبل‌المتین، وقایع اتفاقیه و سایر نشریات آن زمان و آثار ادبی دیگر دنبال شد. شالوده‌ی نظری هویت ملی بر پایه‌ی اندیشه‌ی دموکراسی و استقلال طلبی ملت‌ها و مبارزه با حکومت‌های استعمارگر آن زمان شکل گرفته بود. اما پس از شکست جنبش مشروطیت و برآمدن پهلوی‌های اول و دوم از دل آن، این بار، هویت ملی ابزار و آلت دست حکومت وقت قرار گرفت و دست‌آویزی شد برای مخالفت با اندیشه‌های دینی و سرکوب اقلیت‌های قومی و

مخالفان سیاسی رژیم در داخل و برای مبارزه با پان ترکیسم، پان اسلامیسیم و کمونیسم در خارج از ایران که از طریق تبلیغات سیاسی و ایدئولوژیکی و با برجسته‌سازی شکوه و عظمت نظام‌های پادشاهی پیش از اسلام و نوعی تاریخ‌سازی و سره‌سازی زبان فارسی، از طریق تاسیس فرهنگستان زبان و اهمیت دادن به جشن‌ها و سنت‌های دیرین و آئین زرتشت و غیره به مورد اجرا در آمد. اوج این ملی‌گرایی افراطی در جشن‌های ۲۵۰۰ (دو هزار و پانصد) ساله‌ی شاهنشاهی و تغییر تاریخ شمسی به تاریخ شاهنشاهی در سال ۱۳۵۰ بود.

واکنش مخالفان حکومت با چنین هویت‌سازی‌ای در انقلاب بهمن ۱۳۵۷ بروز یافت. با پیروزی انقلاب اسلامی، برای مقابله با این پدیده، عکس‌العمل‌های تندی نشان داده شد و گفتمان امت اسلامی و هویت دینی به جای هویت ملی در دستور کار قرار گرفت و هویت ملی و ایرانی به حاشیه رانده شد. اما پس از شروع جنگ ایران و عراق و سیر حوادث بین‌المللی و حمایت اغلب کشورهای مسلمان - که اکثریت عرب‌تبار بودند و با تبلیغات نظام حکومتی عراق که مبنای پان عربیسم داشت، هم‌ساز بودند - و زمزمه‌ی تغییر نام خلیج فارس، حرکت‌های تجزیه‌طلبانه در بعضی مناطق مرزی و حوادثی از این قبیل، بار دیگر اندیشمندان را به فکر بازخوانی هویت ملی فرا خواند و مجدداً گفتمان هویت ملی مورد توجه قرار گرفت؛ ولی این بار، سمت و سوی ایدئولوژیک آن تغییر یافته و مفاهیم هویت دینی و ایرانی نیز به آن افزوده شد و از سوی برنامه‌ریزان و تئوری‌پردازان نظام «هویت ملی» مورد عنایت بیشتری قرار گرفت و از سوی مرکز سنجش افکار قم و دبیر شورای مصلحت نظام و مراکز علمی - پژوهشی و دانشگاهی مورد هم‌اندیشی قرار داده شد به گونه‌ای که اینک هویت‌شناسی، شاخه‌ای از علوم اجتماعی میان رشته‌ای دانشگاهی می‌باشد و حجم قابل ملاحظه‌ای از مطالعات علمی پژوهشی را از آن خود نموده است.

در دهه اخیر نیز از سوی مرکز پژوهشی «گفت‌وگوی تمدن‌ها» و سایر مراکز تحقیقاتی با ترجمه‌ی آثار نویسندگان برجسته و تحقیقات اندیشه‌مندی چون داریوش شایگان، همایون کاتوزیان، احمد اشرف، پیروز مجتهدزاده، احمد گل‌محمدی، تقی آزاد ارمکی، حمید احمدی، قدیر نصری، بهزاد لواسانی، حاتم قادری، با دیدگاه‌های متفاوت، تالیفاتی در این زمینه منتشر شده است. همچنین در زمینه‌ی بازتاب این سازه در ادبیات فارسی نیز کارهای قابل توجهی صورت گرفته که مهم‌ترین آن را فردوسی پژوهان، انجام داده و نقش شاه‌نامه و اسطوره‌های ایرانی را در حفظ زبان و فرهنگ ایرانی مورد تفحص قرار داده‌اند. بررسی‌های مشابه دیگری را نیز شاهرخ مسکوب در زمینه‌ی هویت ملی در زبان فارسی انجام داده است و مقاله‌ها و تالیفات دیگری هم در زمینه‌ی هویت ملی و هویت ایرانی در ادبیات عرفانی در نشریات علمی - پژوهشی نشر گردیده است. ولی در زمینه‌ی ادبیات هرزگان و انعکاس هویت‌ها در آن تا کنون هیچ‌گونه اثر مستقلی منتشر نگردیده و تحقیقی در این زمینه انجام نشده است.

۸.۱. محدودیت‌ها:

یکی از بزرگ‌ترین تنگناها و مشکلات پیش‌رو بر این پژوهش، کمبود و در برخی از موارد عدم وجود اطلاعات پایه و بنیادی در زمینه‌ی استان هرمزگان است؛ آثار ادبی و میراث مکتوب استان بسیار قلیل، و محدود و انگشت‌شماراند. البته این به معنی فقر هنر و ادبیات در این منطقه نیست. چرا که بسیاری از نوشته‌ها و آثار خطی و اصیل هنرمندان و نویسندگان و ادیبان استان که دروازه‌ی ورود جهان‌گردان اروپایی به ایران بوده، به آن‌ها فروخته شده است. و ادوارد براون و برخی از مسافران خلیج‌فارس در سفرنامه‌ها و خاطرات خود به این موضوع اشاره کرده‌اند (براون، ۱۳۸۴: ۸۳، ۵۵۶، ۲۳۷). تعدادی از این آثار، اخیراً، در موزه‌ها و کتابخانه‌های ملی کشورهای اروپایی کشف گردیده است؛ و چند اثر ادبی هرمزگان را اخیراً مرکز پژوهشی میراث مکتوب منتشر کرده است. تعدادی زیادی از این آثار نیز به خاطر هجرت اشراف و سرمایه‌داران و بازرگانان و فرهیختگان استان که حامیان شاعران و نویسندگان بوده‌اند، به خارج از کشور منتقل شده‌اند. و هم‌اکنون نیز در کتابخانه‌ی شخصی تعدادی از این ایرانی تباران ساکن در حوزه‌ی کشورهای عربی حاشیه‌ی خلیج‌فارس، می‌توان نمونه‌های آن را مشاهده نمود.

گردآوری، دستیابی و جست‌وجوی این نسخه‌های خطی، کار تحقیق و تفحص میدانی و دامنه‌داری را می‌طلبد که بدون سرمایه‌گذاری و برنامه‌ریزی و دل‌سوختگی و علاقه‌ی سازمان‌های متولی میراث مکتوب استان، امکان‌پذیر نیست.

۹.۱. فرضیه‌ها:

تئوری و فرضیه، اندیشه یا پرسشی است که پژوهش‌گر به دنبال پاسخ آن است، یا حدسی است زیرکانه و علمی که برای حاصل کار یا نتیجه پژوهش، زده می‌شود. به عبارت دیگر، پیش‌آرایی است که در محک آزمون علمی قرار گرفته است تا سنجیده شود (نبوی، ۱۳۵۰: ۴۳). هر محقق در ابتدای کار، عقیده‌ی خود را بر مبنای تئوری‌های موجود و آنچه را که از راه مشاهده و تجربه در مورد موضوع بررسی تا آن زمان کسب نموده، به صورت فرضیه در می‌آورد و فرایند تحقیق را مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌دهد. تا درستی و یا نادرستی آن معلوم شود و به این ترتیب رابطه‌ی علت و معلولی بین تئوری، حقیقت و واقعیت را که رابطه‌ای پیچیده است و اساس علم را تشکیل می‌دهد کشف کند. بر همین اساس، این پژوهش نیز، بر پایه‌ی چند فرضیه که مبنای آن در بیان مسئله و پرسش‌ها، مطرح شده است، استوار گردیده. چنین به نظر می‌رسد که:

۱. سه عنصر هویتی سرزمین، دین و زبان از زمان استقرار پادشاهان هرمز تا عصر مشروطیت، از مؤلفه‌های اصلی در متون ادبی هرمزگان است.

۲. سازه‌ی اجتماعی هویت جمعی در هرمزگان که مستعد حضور و رشد و تکامل فرهنگ‌های ترکیبی بوده و به ویژه در عصر صفوی، در بافت بزرگ‌تری که آن را «فرهنگ ملی» می‌نامیم جای گرفته است.

۳. هر کدام از عناصر هویتی، در دوره‌های مختلف تاریخی، بر اثر روی‌دادهای اجتماعی-سیاسی تغییر یافته و جای‌گزین یک‌دیگر شده و در قالب هویت‌های ایرانی، دینی، سرزمینی و ملی نمودار گردیده است.

۱۰.۱. سامانه‌ی پژوهش:

بر اساس طرح پیشین، این تحقیق، به چند پاره تقسیم شده است؛ پاره‌ی نخست به کلیات و شناسایی موضوع و محدوده‌ی پژوهش، اختصاص یافته است. در این قسمت، فرضیات، مشکلات، تنگناها، تعاریف، متغیرهای پژوهش، پرسش‌ها، قلمرو زمانی، مکانی، هدف‌ها، سوابق و پژوهش‌هایی که تا کنون در این زمینه به عمل آمده، تشریح گردیده و به دلیل فراوانی و اهمیتی که روش‌های انجام تحقیق دارد، روش‌شناسی و معرفی تکنیک‌های پژوهشی، حجم بیشتری از این بخش را به خود اختصاص داده است. زیرا این کاوش هم با روش‌های تحقیق در علوم انسانی و هم با ادبیات، ارتباط می‌یابد.

هویت که متغیر مستقل و موضوع اصلی پژوهش است، در فصل دوم، مورد بررسی قرار گرفته است. در این پاره پژوهش انواع هویت‌های فردی، جمعی، قومی، ایرانی، ملی و جهانی، تا جایی که به روشن شدن و تبیین بیشتر این گزاره، کمک می‌نموده، مورد بحث قرار گرفته و مباحث و تئوری‌های مختلف هویت‌شناسی نیز مطرح شده است.

فصل سوم، سرگذشت سرزمین و مردمی که در محدوده کنونی هرمزگان جای گرفته‌اند در چند مقطع، شامل پیش از تاریخ، پیش از اسلام، پس از اسلام تا پایان قاجاریه، از لابه‌لای متون معتبر تاریخی، بررسی و به اختصار بازسازی گردیده با تاکید بر این موضوع که هدف از این بررسی مطالعه‌ی تاریخ هرمزگان نیست بلکه، تنها بر روی وقایع مهم، انگشت نهاده شده و بر روی‌دادهایی که زمینه‌ساز عناصر هویتی بوده، تأکید شده است.

فصل چهارم، بدنه اصلی و چهاچوب اساسی پژوهش بوده که ضمن معرفی ادبیات هرمزگان به واکاوی مولفه‌های هویتی و تجزیه و تحلیل جامعه‌شناختی آن اختصاص یافته و برآیند حاصل از این پژوهش موضوع فصل پایانی است.

۱۱.۱. روش‌شناسی:

در پژوهش‌های علوم انسانی، به صورت عام و در متون ادبی معمولاً، شیوه‌های مختلفی به کار گرفته می‌شود که پژوهش‌گر، بستگی به نوع و موضوع تحقیق، به انتخاب یکی از این روش‌ها مبادرت می‌ورزد. فراوانی روش‌ها، تفاوت‌ها و اختلافاتی را نیز در نتیجه کار تولید می‌نماید. اما بیش از تفاوت‌ها، وجوه مشترک این روش‌ها است که می‌توان در هر پژوهشی، با اطمینان، آن‌ها را به کارگرفت تا محقق تیزبین را به دور از تعصب و دخالت و پیش‌داوری، به کشف حقیقت هدایت کند. سعدی گفته است:

محقق همان بیند اندر ابل که در خوب رویان چین و چگل

ولی این که آیا هنوز هم می‌توان این اصل اساسی تحقیق و پند سعدی را سرلوحه‌ی کارهای پژوهشی به ویژه تحقیقات علوم انسانی قرار داد و یا برعکس، به گفته میشل فوکو، پژوهش‌گر هیچ‌گاه

از چنگال رسوبات ذهنی و استبداد زبانی خلاصی ندارد و زیر متن‌ها و پس‌زمینه‌های پنهان و ایدئولوژی او، خواه و ناخواه، در برداشتها و قضاوت‌های او دخیل‌اند؛ به ویژه، اگر روش کار تحلیل محتوا باشد که در واقع شاخه‌ای از روش مطالعاتی هرمنوتیسم و تاویل و تفسیر متون است که همواره، همراه و آمیخته با باورها و دانسته‌های پیشین پژوهشگر است.

اما همیشه این‌گونه نیست؛ در جایی که می‌توان و می‌بایست با ارائه‌ی آمار و ارقام و ریاضیات از مباحث انسانی و متون ادبی سخن گفت، پژوهش‌گر ناگزیر از به کارگیری روش‌های درست پژوهیدن و به طور کلی، کشف حقیقت و پیدا نمودن جواب مسایل و به دست دادن معیارها برای درست اندیشیدن و درست عمل کردن و در نتیجه گسترش دامنه‌ی دانش‌های بشری است. اما به دلیل وسعت دایره‌ی تحقیقات هنری و ادبی، تاکنون یک شیوه و اسلوب مشخص برای انجام بررسی‌ای که مورد پذیرش عام باشد، تثبیت نگردیده و در این مورد چندین روش مورد استفاده قرار می‌گیرد.

اما قبل از این که به سراغ این تکنیک‌ها برویم، سوال بزرگ‌تر و بحث نظری دیگری نیز در این زمینه باز و مطرح می‌شود، و آن این پرسش است که آیا پژوهش‌های ادبی، علم است و واژه‌هایی که برای مطالعه‌ی آن به کار می‌گیریم، علمی هستند و می‌توانند ما را به نتایج دقیق و قابل تعمیمی برسانند؟

نه تنها در شاخه‌ی ادبیات، بلکه در سایر علوم انسانی مانند جامعه‌شناسی، مردم‌شناسی، اقتصاد، علوم سیاسی و روان‌شناسی نیز، پاسخ قاطع و محقق‌ی بر این پرسش وجود ندارد. حتی در میان این علوم، اختلافات فاحشی درباره‌ی ظرفیت‌های علمی، موضوعات مورد مطالعه، روش‌های تحقیق و انسجام تجزیه و تحلیل داده‌ها وجود دارد.

اما باز نمودن این مبحث نباید موجب سرخوردگی شود. چون همان‌گونه که پیش‌تر نیز اشاره شد.

«علم به معنای عام آن به اصول و روش‌هایی اطلاق می‌شود که پژوهشگران برای تبیین و برقراری ارتباط میان رخ داده‌ها، آن را پذیرفته و درباره‌ی آن به توافق رسیده‌اند» (عضدانلو، ۱۳۸۹: ۳۳).

پژوهشگران ادبی و سایر شاخه‌های علوم انسانی، تلاش می‌کنند، برای دقت و اعتبار بخشیدن به نتایج داده‌های خود، از روش‌های تحقیق به ویژه در علوم تجربی الگوبرداری کنند. این روش‌ها در چندین مورد از جمله گردآوری سیستماتیک اسناد و مدارک، ارائه‌ی روشها و تحقیقات برای دیگران به منظور ارزیابی آنها، عمومیت بخشیدن به نتایج تحقیقات و پرهیز از اشتباهاتی که در اثر تعصب و عقاید شخصی پیش می‌آید، با روش تحقیق در علوم دیگر وجه اشتراک دارند.

تعدادی از صاحب نظران، با پذیرش نسبی‌گرایی، معتقدند که حتی در زمینه‌ی اصول و قوانین علوم تجربی نیز نمی‌توان با قاطعیت، سخنی به میان آورد. برخی از نظریه پردازان دیگر، از جمله توماس کون، آن‌گونه که حمید عضدانلو نقل کرده است، بر این باوراند که:

دگرگونی‌ها باعث شده‌اند که تئوری‌های یک دوره مشخص که آن را پارادایم می‌نامند، تسلیم اکتشافات جدید شوند که این پارادایم‌ها نیز مجدداً با آمار و داده‌های جدید منسوخ می‌گردند.

از این رو تاریخ علم زنجیره‌ای است از پارادایم‌ها. پس می‌بینیم که توماس کون، تا حدود زیاد، مفهوم پارادایم را جای‌گزین مفهوم علم می‌کند. به نظر او، پارادایم‌ها، همان نظریه‌ها و مفاهیم مسلط و فراگیر یک حوزه‌ی علمی هستند. اهمیت پارادایم‌ها، نه به دلیل توضیح و تبیین امور، بلکه به این دلیل است که بهترین راه موجود را برای دیدن جهان و مطالعه‌ی آن، در اختیار ما می‌گذارد. (همان: ۳۵).

بر همین قیاس، پژوهش‌های علوم انسانی، در مقایسه با علوم تجربی از دقت و ظرفیت‌های علمی کم‌تری برخوردارند و می‌توان آن‌ها را شبه علم نام نهاد. یکی از روش‌های دیگری که در بررسی‌های علوم انسانی به تازگی، متداول گردیده، نگرش «کانستراکتیویستی» یا تکوین باور (سازه‌انگاره) است که قدیر نصری در کتاب خود **مبانی هویت ایرانی** به کار برده است. به گفته‌ی او: «این روش توسط متفکرانی چون کرتوچویل، الکساندر ونت، نیکلاس اونف مطرح شده است و هم‌اکنون به مکتب قابل اعتمادی تبدیل گردیده است. در این شیوه نگرش، انگاره‌ها، واقعیت‌ها را شکل و قوام می‌بخشد. منافع و هویت، تابعی از باور و برداشت ما است و بین ساختار و کارگزار تعامل مستقل و مستمری وجود دارد...» (نصری، ۱۳۸۷: ۱۳). وی اضافه می‌کند که مرور ادبیات در باب هویت، به ویژه هویت ایرانی، نشان می‌دهد که چنین چهارچوبی برای تشریح بنیان‌های هویتی، از قابلیت توضیح‌دهندگی قابل توجهی برخوردار است. این رهیافت، هویت را امری صرفاً ازلی و از پیش موجود و لا‌تغییر نمی‌داند و برای تکوین هویت، در پرتو برداشت‌ها و انگاره‌ها، اهمیت خاصی قایل است، در این رهیافت هویت بر خلاف نگرش پست مدرن، امری کاملاً سیال هم نیست. بلکه هویت، چیزی است بین بودن و شدن. (همان: ۱۴ و ۱۳). گذشته از این نقطه نظرها، روش‌های نوین دیگری نیز، در مطالعات علوم انسانی به کار می‌روند. روش متداول دیگر، «الگوی رودخانه» است که فرهنگ‌رجایی در مطالعات هویتی و فرهنگی به کار گرفته است؛ این روش، مقوله‌های فرهنگی، اجتماعی و از جمله هویتی را به رودخانه‌ای که در بستر زمان و مکان جاری است، تشبیه می‌کند که از یک سو، تداوم و از سوی دیگر تحول دارد. در این روش، دو عامل یعنی زمان و مکان، بسیار موثر و دخیل اند، همانند تصویری که از رودخانه در ذهن داریم.

گذر از مسیرهای جغرافیایی هموار، شیب‌دار، خاکی، سنگی، ... و سرعت و شدت آن در فصول و زمان‌های بی‌آبی، کم‌آبی، سیلابی که ویژگی تناقض‌نمایی (پارادوکسیال) یعنی ثبوت و تغییر و ایستایی و پویایی، ماندگاری و تازگی، تداوم و تحول را نشان می‌دهد. این نگرش تناقض‌نما، یعنی تداوم و تحول، اولین خصیصه‌ی هویت است؛ بدون تحول هویت از یک سو، دچار در جازدگی می‌گردد و از سوی دیگر، امکان ابتکار از نسل‌هایی که بعد خواهد آمد، گرفته می‌شود ... (رجایی، ۱۳۸۶: ۶۷)

حمید احمدی نیز که از صاحب نظران علوم اجتماعی است، روش خود را در بررسی‌های اجتماعی «ویژگی تاریخی» موضوع مورد مطالعه قرار داده است تا تعمیم‌هایی جهان‌شمول. روش او، به خاطر بهره‌گیری از سنت‌های نظری متفاوت، در رشته‌های علوم سیاسی، جامعه‌شناسی، انسان‌شناسی، سیاست و غیره را می‌توان، رهیافتی "میان رشته‌ای" نام نهاد.

روش‌های کیفی و توصیفی نیز مورد علاقه‌ی ادب‌پژوهان و مردم‌شناسان می‌باشد. طرفداران این تکنیک، اعتقاد دارند که پدیده‌های انسانی، قابل تفکیک و تبدیل به آمار و ارقام نیستند و راه شناخت آن‌ها، با نزدیک شدن به آن‌ها و فهم همه جانبه‌ی آنان امکان‌پذیر است و پدیده‌ها را باید در جای‌گاه طبیعی خود و بدون دست‌کاری آن‌ها مطالعه نمود.

با وجود استفاده از تکنیک‌های فوق، روش معمول و اختصاصی پژوهش‌های ادبی، "تحلیل محتوا" است. این شیوه را می‌توان روشی در کندوکاو معنای نمادین پیام‌های یک متن توصیف کرد و یکی از روش‌های کارآمد در پژوهش‌های ادبی می‌باشد.

«تحلیل محتوا به مثابه‌ی تکنیکی پژوهشی، شامل شیوه‌های تخصصی در پردازش داده‌های علمی است. هدف تحلیل محتوا، مانند همه‌ی تکنیک‌های پژوهشی، فراهم آوردن شناخت، بینشی نو، تصویر واقعیت و راه‌نمای عمل است. تحلیل محتوا، فقط ابزار است و بس و از هر ابزار علمی، انتظار می‌رود که پایا باشد...» (کرپندورف، ۱۳۸۶: ۴۱).

در تحلیل محتوا، بررسی داده‌های متن و ارتباط نویسنده و خواننده برحسب توصیف خصوصیات متن، استنباط مقدمات متن و آثار متن با این هدف که چه چیزی، چه‌گونه، به چه کسی، برای چه منظوری و چرا گفته و نوشته شده است، مورد بررسی قرار می‌گیرد.

در این پژوهش نیز که ترکیبی از مطالعات جامعه‌شناختی، تاریخی، ادبی و متن‌کاوی می‌باشد، الگوی رودخانه‌ای در هویت‌شناسی، کیفی و توصیفی در تاریخ و ادبیات مکتوب هرمزگان و روش تحلیلی در پیکره‌ی اصلی آن، به کار رفته است. برای انجام این کار و بهره‌گیری از تکنیک‌های فوق، از چند متغیر و یک ثابت استفاده شده است؛ متغیر، مفهومی است که یک یا چند ارزش یا ویژگی به آن اختصاص دارد. متغیر، برحسب نقشی که در تحقیق به عهده دارد، به دو دسته تقسیم می‌شود: «متغیر مستقل و متغیر وابسته. متغیر مستقل، متغیری است که از طریق آن، متغیر وابسته تبیین و یا پیش‌بینی می‌شود» (دلاور، ۱۳۸۹: ۳۷). با این حساب و با بیانی روشن‌تر، متغیرهای این پژوهش در تحلیل محتوای متون شامل متغیر مستقل، "هویت ملی" و متغیر وابسته‌ی آن "هرمزگان" و ثابت، "ادبیات مکتوب هرمزگان" می‌باشد.